

РОЗДІЛ 9

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ: ОБРАЗ ЖІНКИ-ДИСИДЕНТКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Визвольна боротьба українського народу за національні права засвідчила вагомую роль українців у політичних процесах Східної і Центральної Європи та продемонструвала потенціал українства як рушійної сили суспільних змін. Ідеї, вироблені українським націоналістичним підпіллям, відображені у визвольному русі наступних десятиліть. Особливо це проявилось на зламі 1980–1990-х років, коли колишні члени ОУН активно виступали проти обмежень громадянських прав і свобод, сприяли відновленню заборонених конфесій, збереженню історичної пам'яті та національної ідентичності, а також долучилися до НРУ й інших українських партій (Русначенко, 2004, с. 6). Досвід, набутий у підпіллі, вони перенесли на нові форми боротьби. Попри те, що окремі методи видавалися надмірно радикальними, у багатьох випадках саме це сприяло досягненню поставлених цілей. Факт багаторічної боротьби значної частини українців проти окупаційних і тоталітарних режимів викликає повагу та захоплення.

Важливою складовою українського національно-визвольного руху було жіноцтво, яке також можна розглядати як феномен цієї боротьби. Жінки в лавах ОУН та УПА виконували різні функції: були лікарками, медсестрами та санітарками, опікувалися здоров'ям повстанців, діяли як друкарки, пропагандистки та зв'язкові, брали участь у розвідці та виконанні військових завдань. Водночас вони забезпечували повсякденні потреби повстанців, зокрема господарчі (Попелюк, 2022). Вступаючи до підпілля, жінки свідомо обирали для себе шлях боротьби (Онишко, 2004, с. 38). Не дивно, що й у часи діяльності дисидентів колишні учасниці українського підпілля теж були залучені до опозиційної діяльності.

Способи вступу до підпільних структур були різними, однак, з огляду на їх конспіративність, найчастіше люди вступали в ОУН, а згодом в УПА через рідних і друзів або завдяки патріотичному вихованню та наставництву. Вагомим джерелом поповнення стали молодіжні та патріотичні організації міжвоєнного періоду

(«Пласт», «Луг», «Сокіл», «Просвіта», «Союз українок» тощо). У цих середовищах гуртувалася молодь зі спільними інтересами, яка отримувала патріотичне виховання, читала українські книжки, брала участь у театральних постановках українських вистав. Саме на таких «острівцях українства» виховувалася генерація, що згодом вела боротьбу з тоталітаризмом.

Жінки в ОУН були рівноправними учасницями руху. Доступ до гімназійної освіти, залучення до молодіжних організацій, участь у демонстраціях і політичних дискусіях сприяли формуванню почуття солідарності та готовності до дій. Зміна історичних умов не скасувала ці тенденції, а лише змінила форми боротьби (Онишко, 2004, с. 32).

Характерний спогад учасниці дисидентського руху Стефанії Петраш-Січко: «Нас у патріотичному дусі виховувала читальня: цінувати все добре і ненавидіти зле. Наш гурток називався “Доріст”. Тут були групи молодші і старші – віком до 16 літ. Вчили нас насамперед історії України ... У читальні, крім бібліотеки для старших, була й дитяча література ... Це книги про козацькі походи на татарів. Про маленьких героїв, які, не шкодуючи свого життя, без будь-яких припоручень, допомагали козакам або сповіщали про татарський напад. Прочитавши таку книжку, хотілось самому стати таким» (Овсієнко, 2004, с. 24). Її життєвий шлях є показовим, адже вона належала як до повстанського, так і до дисидентського рухів. До боротьби долучився і її чоловік Петро Січко, а згодом і діти.

Стефанія Петраш-Січко стала членкинею ОУН у 1942 р., пройшовши відповідний вишкіл і перебуваючи до того в статусі симпатика (Овсієнко, 2004, с. 29). Того ж року до ОУН приєднався і її майбутній чоловік П. Січко. Він здійснював пропагандистську діяльність, а пізніше, навчаючись на філологічному факультеті Чернівецького університету, заснував підпільну студентську Організацію борців за вільну Україну. Подружжя познайомилось у виправному таборі, куди обох було етаповано за участь у підпіллі (Овсієнко, 2005b). Хоча і в попередні роки їхні історії пересікалися, зокрема через спільних знайомих. Стефанія Петраш-Січко пригадувала, що в організації вона пройшла різні етапи «кар'єрної драбини», будучи звеновою (звено або ланка, 3–5 осіб), а згодом підрайоною зв'язковою. Проте з активізацією збройної боротьби завдання ставали все небезпечнішими, у 1944 р. вона отримала наказ разом із двома групами підпільників відправлятися в Карпати. «У першій колоні

йшли хлопці на “старшинську школу”. Друга колона, яка сформувалася з дівчат у Калушині, – це “школа кадрів”. Вів нас командир по псевді “Крига”. Це рідний брат поета світлої пам'яті Зеновія Красівського. Перша колона потрапила на засідку німців і прийняла бій на горі Маківці. Нам був даний наказ повертатися в Калушину, бо той терен був загрожений. Усюди бушували німці, і ми змушені були повертати назад. Зупинились у будинку лісничівки, що неподалік с. Болохів Калуського району», – пригадувала вона (Овсієнко, 2004, с. 29–30). Цікаво що згаданий командир «Крига», Євстахій Красівський, походив із Витвиці, батьківщини Петра Січка (Інтерв'ю-4).

Знання і вміння, здобуті в ОУН, були важливими для сім'ї Січків, коли їм довелося продовжити боротьбу в дисидентському русі. У 1980-х роках С. Петраш-Січко стала активною учасницею релігійного дисидентства та долучилася до правозахисної організації «Ініціативна група для захисту прав віруючих та церкви в Україні» (Соляр, Красівський, 2021, с. 54). Організація документувала факти переслідувань греко-католиків, руйнування церков, писала скарги у Президію Верховної Ради СРСР щодо репресій проти УГКЦ, а також випускала самвидавчий часопис «Хроніки УКЦ» для інформування населення про минуле та сучасне Церкви. Деякий час, після арешту інших членів комітету, С. Петраш-Січко практично координувала його діяльність (Попелюк, 2023а, с. 147). Переживши радянські репресії, а згодом повторний арешт чоловіка і синів за сфабрикованими звинуваченнями, вона не відмовилась від боротьби. Її власні слова ілюструють атмосферу того часу: «Стало легше на душі. Хоч нас переслідували сильніше, але ми знали, що ми не одні» (Овсієнко, 2004, с. 76).

Ще однією активною діячкою релігійного дисидентства, яка раніше брала участь у партизанському русі, була Ольга Горинь. Колишня політична ув'язнена, дисидентка, майстриня народно-декоративного мистецтва, разом із чоловіком Михайлом Горинем активно протистояла порушенню громадянських прав і добивалася легалізації УАПЦ і УГКЦ (Левицька, 2018). У лютому 1988 р. вона стала однією з редакторів самвидавного журналу «Християнський голос» (Батенко, 1999, с. 144). Видання висвітлювало події, пов'язані з рухом за легалізацію УГКЦ, і поширювало достовірну інформацію про цей процес (Бублик, 2009, с. 63). Організація релігійного самвидаву була однією з форм вияву дисидентських настроїв, що

давало змогу донести до громадськості у СРСР і за кордоном правду про реальний стан свободи совісті та гоніння за віру в умовах державного атеїзму (Боцюрків, 2005, с. 67). Вклад О. Горинь у цю діяльність був особливо вагомим: вона застосувала знання, здобуті ще під час перебування в українському націоналістичному підпіллі, коли детально вивчала історію України, читала книжки і журнали довоєнних видань, матеріали підпілля, підтримувала зв'язки з окремими членами повстанських груп (Шелемей, 2017, с. 184).

Долучення О. Горинь (в дівочтві Мацелюх) до підпілля відбулося ще в студентські роки. Майбутня дружина М. Гориня 1951 р. вступила на відділ логіки, психології, української мови та літератури Львівського університету, де приєдналася до ОУН (Зінкевич та ін., 2010, с. 162). Ще раніше, у 1950 р., студенти того ж університету Роман Василько і Богдан Бубняк організували підпільну групу пропаганди національних цінностей. До цієї групи увійшли також студент фізико-математичного факультету Богдан Стефанюк, власне Ольга Мацелюх та ще одна студентка Ярослава Терлецька. Основним напрямком їхньої діяльності було розповсюдження серед студентів листівок і літератури антибільшовицького спрямування (Генега, 2015, с. 242).

Попри дотримання конспірації, група була викрита. Ольга Мацелюх організувала зустріч із членами ОУН для отримання підпільної літератури, проте на неї потрапив ворожий агент. Упродовж 9–11 квітня 1952 р. відбулися арешти членів групи. Через наявність доказової бази, під час суду заперечувати обвинувачення було неможливо. Богдана Стефанюка та Ольгу Мацелюх (Горинь) засудили за ст. 54 ч 1а КК УРСР до 25 років виправно-трудових таборів ГУЛАГу. Роман Василько, Богдан Бубняк та Ярослава Терлецька отримали по 10 років ув'язнення (Генега, 2015, с. 242). Ольгу Горинь було етаповано до м. Інги (Комі АРСР), де вона працювала на будівництві дороги, пізніше у с. Абезь, що поблизу Інги, а згодом у с. Коксунь Карагандинської обл. (Казахська РСР). У 1956 р., після смерті Іосіфа Сталіна (Іосиф Сталин), вона потрапила під амністію та була звільнена (Зінкевич та ін., 2010, с. 162).

Варто зауважити, що значна частина учасників національно-визвольного руху приєдналася до боротьби під час навчання. У гімназіях та університетах молодь знаходила однодумців і здобувала необхідні знання. Формування студентських груп опору відбувалося паралельно з посиленням організованості та конспірації

серед юнацтва та молоді, за розпорядженням керівництва ОУН. Студентські патріотичні об'єднання мали низку спільних ознак: ідеологічну основу, вибудовану на морально-політичних засадах українського націоналізму та ідей ОУН, і орієнтацію на політично-пропагандистські методи боротьби (Генега, 2015, с. 99).

Показовим прикладом є діяльність Ірини Сенік – майбутньої дисидентки та багаторічної бранки радянських таборів. У 1938 р., під час навчання в гімназії Кокорудзів у Львові, вона приєдналася до ОУН і обрала підпільне псевдо «Леся», під яким виконувала завдання проводу (Блонар, 2022, с. 301). У 1944 р. І. Сенік вступила на факультет англійської філології Львівського університету. Тут продовжила свою підпільну діяльність (Спогади, арк. 1). У післявоєнний період студентський рух Опору став вагомою складовою національно-визвольної боротьби українців. Багато студентів, що розбудовували підпільну мережу організації, вже мали попередній досвід діяльності в структурі ОУН (Генега, 2015, с. 98). Вступ нових членів до ОУН у межах студентських колективів сприяв швидкому розширенню мережі, однак підвищував ризик викриття через пильний нагляд викладачів, студентів і представників влади.

Так, у 1945 р. І. Сенік заарештували. На допитах не видавала жодних імен, пояснюючи що знала побратимів тільки за псевдонімами. Своїм завданням визначала розповсюдження літератури та стеження на вулицях Львова (Блонар, 2022, с. 301). Уже в часи незалежності в одному з інтерв'ю вона згадувала, що належала до крайового відділу пропаганди, який знаходився в «Зеленому Гаю» на Бібреччині (Овсієнко, 2020).

Після перебування у слідчому ізоляторі у Львові («Тюрма на Лонцького») у 1946 р. військовий трибунал військ НКВС засудив І. Сенік на 10 років утримання у виправних таборах, 5 років обмеження прав і довічне спецпоселення за ст. 54 ч. 1 а та ч. 11. Покарання відбувала у виправному таборі в м. Тайшет, а згодом в особливому таборі № 7, де утримувалися винятково політичні в'язні. Під час слідства вона зазнала тортур, що призвели до тяжких проблем зі здоров'ям. У таборі І. Сенік перенесла кілька операцій, проте жодних полегшень у режимі відбування покарання не отримала і була змушена працювати на каторжних роботах (Овсієнко, 2020).

У 1955 р. І. Сенік було переведено на спецпоселення Анджеро-Судженськ Кемеровської області (РРФСР). І тільки у 1968 р. вона змогла повернутися в Україну та оселитися в м. Івано-Франківськ

(Овсієнко, 2020). Тут завела нові знайомства, а згодом розпочала правозахисну діяльність – увійшла до групи захисту політв'язнів (в Івано-Франківську та Львові), писала скарги та звернення щодо захисту прав політв'язнів, допомагала поширювати самвидав (Зінкевич та ін., 2010, с. 579).

Після звільнення Ірина Сеник потоваришувала з Оксаною Попович. Майбутня учасниця дисидентського руху теж приєдналася до Юнацтва ОУН під час навчання в гімназії у м. Городенка. У підпільній діяльності використовувала псевдо «Маруся» (Вардзарук, 2006, с. 352). В ОУН О. Попович пройшла військовий, ідеологічний і санітарний вишколи, а згодом виконувала обов'язки кур'єра окружного проводу ОУН (Зінкевич та ін., 2010, с. 511).

У лютому 1944 р. Оксану Попович заарештували в с. Спас на Коломийщині з підпільною літературою, яку вона переносила під вигаданим іменем Варвари Петрущак. Дорогою до в'язниці в Коломій О. Попович здійснила спробу втечі, однак охоронці поранили її в ногу та затримали. У липні 1945 р. її було засуджено на 10 років позбавлення волі і 3 роки обмеження прав (Вардзарук, 2006, с. 352).

Після звільнення з табору О. Попович оселилася в Івано-Франківську. Тут почала налагоджувати зв'язки та завела нові знайомства. Упродовж 1959–1974 рр. вона разом із подругою Любов'ю Возняк-Лемик та чоловіком сестри Іваном Скрипником долучилася до збору та розповсюдження самвидавної літератури. Попри небезпеку її діяльності, стала важливою ланкою розповсюдження заборонених матеріалів в Івано-Франківській обл. Літературу Оксана Попович отримувала за посередництва Івана Скрипника, який привозив її з Києва від письменника Бориса Антоненка-Давидовича (Паска, Яворська, 2024, с. 14).

Науковець Богдан Паска характеризував її як основну постачальницю забороненої літератури для Городенківської групи учасників дисидентського руху. У доповідних записках слідчих КДБ при Раді міністрів УРСР Оксана Попович зазначена, як зв'язкова учасників справи «Блок», а саме Опанаса Заливахи, Оксани Мешко та В'ячеслава Чорновола (Паска, Яворська, 2024, с. 14).

Соратниця і подруга О. Попович – Л. Возняк-Лемик – також долучилася як до українського підпілля, так і до дисидентського руху. Вона народилася у м. Криниця-Здруй на Лемківщині і в 1920 р. разом із сім'єю переїхала до Львова. Саме у Львові вона стала активною учасницею національно-визвольного руху. Спершу вступила

до «Пласту», а далі в ОУН, де займалася просвітницькою діяльністю, організацією патріотичних святкувань і доглядом за могилами УСС (Кентій, 2009, с. 115).

Любов Возняк-Лемик була родичкою сім'ї Бандери: у 1940 р. її сестра Марія вийшла заміж за Василя Бандеру, брата Степана Бандери. За запрошенням В. Бандери вона переїхала до Кракова, де долучилася до роботи жіночої сітки ОУН (Кентій, 2009, с. 115). У Кракові Любов Возняк познайомилася з майбутнім чоловіком, Миколою Лемиком, із яким пізніше переїхала до Перемишля. Про організацію з чоловіком похідних груп на Схід України Л. Возняк-Лемик пригадувала під час інтерв'ю (Інтерв'ю-1). У жовтні 1942 р. подружжя переїхало до Львова, а далі оселилося в Пустомитах. Любов Возняк-Лемик працювала на підпільній радіостанції УПА «Афродіта» («Самостійна Україна», «Вільна Україна»), звідки до слухачів зверталися з закликами до боротьби та повідомляли інформацію щодо національно-визвольного руху українців (Овсієнко, 2006а).

За підпільну діяльність у грудні 1947 р. її було заарештовано, а у 1948 р. – засуджено до вищої міри покарання – розстрілу (згодом покарання змінено на 25 років ув'язнення) (Кентій, 2009, с. 115–118). Покарання відбувала у Мордовській АРСР, Таганрозі та Анжеро-Судженську (Овсієнко, 2006а). Незважаючи на репресії, Л. Возняк-Лемик зберігала радикальні погляди, поширювала серед ув'язнених листівки з ідеями єдності для українців, закликала не співпрацювати з табірною адміністрацією та організовувати святкування релігійних свят. Тільки у 1960-х роках вона змогла звільнитися та оселитися у Горлівці на Донеччині, а потім у Івано-Франківську, де долучилася до правозахисного руху. Тут вона познайомилася з В'ячеславом Чорноволом, Оксаною Попович, Валентином Морозом, Богданом Ребриком та іншими (Овсієнко, 2006а).

На Великдень 1971 р. Любов Возняк-Лемик із родиною і друзями відвідала с. Космач, де настоятелем храму був о. Василь (Володимир) Романюк. Там відбулися сутички між місцевими мешканцями та міліцією, що намагалася арештувати В. Мороза. Вже 1 червня 1971 р. В. Мороза арештували, а у домі Л. Возняк-Лемик відбувся обшук (Овсієнко, 2006б, с. 110). В «Українському віснику» повідомлялося, що обшук проводився з особливою жорстокістю, а присутніх жінок – Любов Возняк-Лемик, Дарію Бандеру та Оксану Попович – примусили роздягтися (Український вісник, 1971, с. 16).

Від 1972 р. обшуки в домі Л. Возняк-Лемик стали регулярними, адже її дім перетворився на осередок дисидентів. Працівники КДБ чинили численні провокації: вибивали вікна, нападали на господарів і гостей, зокрема побили Василя Долішнього. Тут друкувався і поширювався самвидав, у 80-х роках ХХ ст. почасти робився відновлений В. Чорноволом «Український вісник» (Овсієнко, 2006b, с. 110). За словами Раїси Мороз, оселя Лемик стала прихистком для багатьох переслідуваних: «Ця гостинна родина та їхня оселя в Івано-Франківську, осереддям якої була Люба, колишня учасниця оунівського руху, замінила мені мою власну родину. Люба – втілення життєвої мудрості й доброти – завше знаходила добре слово втіхи й підтримки для переслідуваних. Туди я приходила й поплакати, і щиро посміятися, коли було з чого. Двері цієї оселі на вулиці Кошового, 10 стали незабаром єдиними в Івано-Франківську, які були відчинені для нас із сином» (Мороз, 2012, с. 123–124).

Цікаво, що долі майбутніх учасниць дисидентського руху перепліталися задовго до правозахисної діяльності. Так, племінниця Любові Возняк-Лемик Дарина, яка була дочкою Марії Возняк та Василя Бандери, у 1940-х роках разом із матір'ю переховувалася в домі Івана Гея, а згодом батько Івана перевів їх далі «по зв'язку». У зрілому віці Д. Бандера вийшла заміж за О. Заливаха, якого, за проханням В. Чорновола, прихистила у своєму домі Л. Возняк-Лемик. Водночас О. Заливаха перебував в ув'язненні разом з І. Гелем, і саме він зустрів Д. Бандеру вже дорослою, коли після ув'язнення відвідував товарища. Також у домі сестри Івана Гея разом із дочкою Галиною перебувала Ярослава Менкуш ще до свого арешту у 1965 р. (Зайцев, 2022, с. 74). Таким чином, ще з юних років формувалися особисті й ідейні зв'язки, які згодом стали підґрунтям для опозиційного руху.

Ярослава Менкуш теж була активною учасницею українського підпілля. У часі німецької окупації вона вступила в ОУН під псевдо «Галина». У межах цієї організації Я. Менкуш займалася розбудовою жіночої сітки Городоцького повітового проводу ОУН, добирала станичних і господарчих, організовувала вишколи (Купчик, 2013а, с. 13).

У 1944 р. Ярослава Менкуш вийшла заміж за повстанця Івана Білого, проте вже 17 вересня того ж року, під час облоги НКВС у с. Сайків, де відбувалася нарада повітового проводу ОУН, він загинув (Байко, 2022). Ярослава Менкуш, яка тоді очікувала дитину,

залишилася вдовою. У 1947 р. вона змушена була піти в підпілля, а доньку Галину залишила на виховання у Львові тітці Ксенії Пиріг. У нелегальному становищі Я. Менкуш перебувала протягом 12 років (Купчик, 2013а, с. 21).

Повернувшись до легального життя, Я. Менкуш працювала конструктором-модельєркою у Львівському будинку моделей, згодом у Львівському проектно-конструкторському інституті легкої промисловості. У той час примкнула до Спілки творчої молоді, яка діяла у Львові, тут потоваришувала з львівськими представниками дисидентського руху – братами Горинями, Іваном Гелем, Михайлом Косівим та ін. Ярослава Менкуш долучилася до самвидавного процесу, зокрема на прохання Івана Геля у 1965 р. передрукувала статтю «Сучасний імперіалізм» та рецензію на неї Михайла Гориня під назвою «Зауваження» (Купчик, 2013а, с. 22).

Ярославу Менкуш 25 серпня 1965 р. було заарештовано, а згодом засуджено до двох із половиною років ув'язнення за звинуваченням в антирадянській агітації та пропаганді. Згодом термін було зменшено до одного року. Покарання відбувала в Мордовській АРСР (Купчик, 2013а, с. 22). Після звільнення вона не покидала опозиційної діяльності, її підписи з'являлися на протестних і правозахисних документах, вона допомагала політв'язням, брала участь в акціях на допомогу репресованим та їхнім сім'ям, допомагала переправляти важливі документи закордон (Купчик, 2013а, с. 25).

Ще однією активною учасницею дисидентського руху була Ате-на Пашко. «Україну спізнала від народження», – писала вона (Пашко, 1991, с. 8). Українська поетеса, громадська діячка, учасниця дисидентського руху активно діяла в часі арешту чоловіка, працювала над українським самвидавом і довгі роки очолювала відновлений «Союз українок».

Допомагати повстанцям А. Пашко почала ще юнкою. Із розповіді Мирослава Мариновича, ще у 7-му класі вона писала повстанські вірші і передавала їх воякам УПА, деякі з них навіть перетворилися в повстанські пісні. А згодом переносила таємні повідомлення з рідного с. Пруси (тепер – Бистриця) до сусіднього с. Биків (Маринович, 2012). «Малою я бачила кров. Бачила вбитих повстанців, над якими знущалися. Сталінщина, більшовизм, чорна ложа ... Живим я могла ще тільки носити кулі», – зазначала А. Пашко (Пашко, 1991, с. 8).

Рішення приєднатися до руху Опору в молодому віці, а пізніше стати в опозицію до тоталітарної влади, було частково зумовлене

подіями, які доводилося бачити і переживати. Насамперед значний вплив на розвиток особистості зробила сім'я. Батько Атени Василь Пашко був освіченою людиною, вчителем німецької мови й історії стародавнього світу. Саме він обрав для дівчини незвичне ім'я давньогрецької богині.

На мою думку, вплив батьків був важливим чинником у подальшому залученні учасниць національно-визвольного руху до протестної боротьби. Саме в родинному середовищі вони отримували основи патріотичного виховання та первинні знання з історії України. Аналіз біографій жінок, згаданих у цій статті, засвідчує, що їхні батьки зазвичай мали хорошу освіту або були безпосередньо пов'язані з попередніми визвольними змаганнями.

Показовим є приклад С. Петраш-Січко. Її батько, Василь Петраш, здобув освіту у львівському технікумі, а згодом, за свідченням доньки, працював в урядових структурах (імовірно в місцевих органах самоврядування). Після першої радянської окупації в Івано-Франківську було виявлено численні тіла закатованих українців. У цей час, за спогадами доньки, В. Петраш звернувся до дітей зі словами про необхідність помсти за жертви та продовження боротьби. Загалом, у родинних оповідях дисидентки прослідковується наскрізний мотив – прагнення батьків побачити незалежну Україну (Овсієнко, 2004, с. 50).

Батько О. Попович – колишній вояк УГА, учасник Листопадового зриву у Львові 1918 р., за патріотичну позицію протягом шести місяців утримувався у польській в'язниці. Матір була директоркою однієї зі шкіл Городенки. Дядько Оксани Гнат Стефанів був очільником Начальної команди УГА, батькова сестра Клементина Боярська-Попович була українською письменницею та громадською діячкою. Можна підсумувати, що оточення визначило майбутній шлях Оксани ще з юних років (Овсієнко, 2005а).

Батько Ольги Горинь Павло Мацелюх теж був громадсько-політичним діячем і просвітянином (Дацко, 2009, с. 239). Батько І. Сенник належав до Легіону УСС, після працював завідувачем Маслосоюзу, займався громадською діяльністю (Овсієнко, 2020). Батько Л. Возняк-Лемик обіймав священницький сан. У міжвоєнний час УГКЦ відіграла важливу роль як осередок національного життя, а її духовенство активно долучалося до культурно-освітніх процесів. Священники брали участь у діяльності громадських організацій, зокрема «Просвіти», організовували читальні та бібліотеки,

виголошували лекції та промови, спрямовані на утвердження національної свідомості й патріотичних цінностей (Зуляк, 2025, с. 135). Через організації і товариства проводилася важлива просвітницька діяльність серед українців. Батько Ярослави Менкуш, Михайло Менкуш, теж долучився до патріотичних об'єднань міжвоєнного часу. Він брав участь у Першій світовій війні та перебував у російському полоні, а після звільнення виявив активність у громадському житті: працював бухгалтером в українській кооперативі та організовував патріотичні вистави й імпрези (Купчик, 2013а, с. 9).

Взаємозв'язок патріотичного виховання і приналежності до опозиційних рухів прослідковується і серед відомих українців. Зокрема, дочка українського етнографа, філолога, громадського діяча та директора Національного музею у Львові Іларіона Свенціцького Віра теж належала до українського визвольного руху. Під час навчання в гімназії сестер василіанок вона приєдналася до ОУН та перебувала під керівництвом Олени Степанів (Студня, 2023). Протягом 1931–1932 рр. вона була у жіночій бойовій розвідувальній п'ятірці під керівництвом Марії Кос. За свою діяльність була заарештована та стала однією з підсудних у Львівському процесі 1936 р. За відсутності доказів В. Свенціцьку звільнили, проте у 1944 р. її заарештувала вже радянська влада та депортувала на заслання до віддалених районів СРСР. Там вона перебувала протягом 1947–1956 рр. (Студня, 2023).

Після повернення до Львова В. Свенціцька була під постійним наглядом спецслужб. Попри те вона підтримувала спілкування з молоддю, яка згодом належала до дисидентського руху. Зокрема, Віра Свенціцька товаришувала з Богданом Горинем та брала участь у діяльності молодіжного об'єднання за спільними інтересами, до якого належали Богдан та Михайло Горині, художник-графік Софія Караффа-Корбут, скульптор Теодозія Бриж, критик Микола Ільницький, літератор Володимир Лучук (Секо, 2015, с. 89).

Цікаво, що випадки наставництва з боку старших членів ОУН чи педагогів були досить поширеними. Зокрема, педагог Іванна Левицька, рідна сестра відомої діячки Ольги Басараб, викладала історію та географію в приватній українській фаховій школі «Труд» і чинила помітний вплив на формування світогляду Ярослави Менкуш (Купчик, 2013а, с. 11). Також підготовкою до вступу Ярослави Менкуш до ОУН займалася Любов Возняк-Лемик (батько Любові Євген Возняк був парохом храму в Пустомитах, де мешкала Ярослава,

а Марія Возняк-Бандера була товаришкою та кумою Ярослави Менкуш) (Купчик, 2013а, с. 13).

Наставницею Ірини Сенік стала гімназистка Наталія Винників, яка надала їй перший ідеологічний вишкіл. Згодом Н. Винників була засуджена до розстрілу під час львівського «процесу 59» (Попелюк, 2025).

Завдяки залученню письменниці і пропагандистки Богдани Світлик до ОУН приєдналася львів'янка Ольга Гладун. Вона вступила в організацію у 1941 р., а згодом додатково пройшла вишкіл при УЧХ. У підпільній діяльності Ольга Гладун на псевдо «Марта» займалася виготовленням листівок і вісника «Вісті з фронту». У власному помешканні мала дві друкарські машинки, на яких друкувала все необхідне. Вона опікувалася пораненими упівцями та забезпечувала військо медикаментами і коштами. Коли у 1944 р., за завданням керівництва ОУН, вона перейшла на нелегальне становище, то змушена була шукати собі прикриття. Так О. Гладун почала працювати в Національному музеї, директором якого був І. Свенціцький. Саме там вона познайомилася і заприятелювала з його дочкою В. Свенціцькою (Інтерв'ю-3).

У 1950-х роках Ольга Гладун встановила контакти з священниками катакомбної УГКЦ та представниками дисидентського руху – Оленою Антонів, В'ячеславом Чорноволом, Михайлом Горинем. Вона брала участь у поширенні самвидаву та долучилася до ініціатив підтримки політв'язнів, зокрема збирала пожертви для них та їхніх родин (Купчик, 2013b, с. 26).

Ще одним чинником, що сприяв залученню жінок до національно-визвольної боротьби, була участь у діяльності ОУН та УПА їхніх близьких і друзів. Так, окрім Стефанії Петраш-Січко, активною діячкою ОУН була її сестра Омеляна, а брат Ярослав належав до лав УПА. Згодом дід родини Петрашів став важливою ланкою в мережі зв'язку в окрузі (Овсієнко, 2004, с. 27).

Старша сестра Ірини Сенік Леоніда була членкинею ОУН, а згодом допомагала УПА. За звинуваченням у заготівлі медикаментів для УПА та розповсюдженні підпільної кореспонденції вона була засуджена до 10 років ув'язнення і померла на засланні у віддалених районах СРСР (Блонар, 2022, с. 314). Уся сім'я Сенік постраждала від радянських репресій, молодший брат Роман разом із матір'ю був виселений на спецпоселення, доля батька залишилася невідомою (Овсієнко, 2020).

У 1949 р. за зв'язок з оунівським підпіллям був заарештований брат Ольги Горинь, Богдан Мацелюх, студент Львівського державного медичного інституту. Він разом з іншими студентами, з якими винаймав помешкання, поширював підпільну літературу. Оскільки були свідки у справі Б. Мацелюха, заперечити приналежність було неможливо. Щоб уберегти співучасників, він взяв всю вину на себе, захистивши товариша Романа Василика, який згодом співпрацював з Ольгою Горинь (Генега, 2015, с. 240).

Родичі й інших учасниць дисидентського руху належали до українського підпілля. Наприклад, брат Марії Гель – Йосип Войтович (псевдо «Панько», узятє на честь дідуся) – активно діяв у партизанському русі, спершу в Дрогоєві на Закарпатті, звідки родом походила родина, а згодом у с. Верхня Білка на Львівщині, куди їх депортували. За свою діяльність Й. Войтович був заарештований та засуджений до ув'язнення у виправно-трудових таборах ГУЛАГу. Заарештували й дядька М. Гель, на подвір'ї якого знаходилася криївка (Інтерв'ю-2).

Однією з провідних постатей дисидентського руху була О. Мешко, відома як «козацька матір». У 1947 р. її арештували за допомогу сестрі Вірі Худенко й інкримінували підготовку замаху на Нікиту Хрущова (Никита Хрущев). Віра Худенко звернулася до сестри, коли переховувалася від заслання, як родичка учасників українського підпілля. Син Віри, Василь Худенко, у 1942 р. приєднався до дніпропетровського осередку ОУН, де виконував завдання при відділі політичної референтури Дніпропетровського обласного проводу. Навесні 1943 р. він вступив до УПА, обіймав посаду керівника політичного штабу військової округи «Заграва», політвиховника куреня «Непитайла», а також працював у політичному відділі УПА-Південь. Був учасником Гурбенського бою між військами НКВС та УПА. У 1944 р. В. Худенко був заарештований, а згодом засуджений до ув'язнення у виправних таборах у Магаданській області (РРФСР). У таборі він разом із 12-ма політв'язнями організував повстання проти табірної адміністрації, яке тривало протягом двох тижнів, і загинув у бою, під час спроби захоплення (Драганчук, Муляренко та ін, 2016, с. 11). Чоловік Віри Худенко, священник УАПЦ Михайло Худенко, допомагав повстанцям у своїй парафії на Волині. За свою діяльність, як і син та невістка Надія Кандиба, був заарештований та засуджений (Попелюк, 2023b).

Цікаво, що Василь Худенко приєднався до підпілля завдяки тітці, іншій сестрі Оксани Мешко – Катерині. Саме від К. Мешко, яка вже належала до ОУН, він отримав Декалог українського націоналіста та підпілну літературу. Наприкінці 1942 р. К. Мешко переїхала до Луганська, де очолила обласний провід ОУН, потім очолювала провід у Криму. Наприкінці 1943 р. разом зі своїм чоловіком Омеляном Логушем вона перебралася на Волинь, де очолила Волинську мережу Волинсько-Подільського проводу ОУН. У тому ж році організувала Першу конференцію поневолених народів Східної Європи й Азії. Згодом разом із чоловіком, за дорученням проводу, переїхала закордон (Содоль, 1994, с. 104).

Ймовірно активна діяльність О. Мешко та членів її родини у протидії радянському режиму спричинила особливу увагу з боку органів влади, що зумовило суворі репресії проти неї. Показовим є факт інкримінування їй та Вірі Худенко підготовки до замаху на Н. Хрущова без надання переконливих доказів.

Під час ув'язнення О. Мешко підтримувала тісні контакти з учасницями українського підпілля, про що свідчать її спогади. Вона пригадувала, як разом з іншими політув'язненими ділилася досвідом, розповідями та взаємною підтримкою. Ці свідчення відображають характерні для середовища політв'язнів практики комунікації та солідарності.

Аналіз біографічних свідчень жінок, залучених до українського національно-визвольного руху, дає змогу окреслити характерні риси їхньої участі у суспільно-політичних процесах ХХ ст. Виховані в середовищі, де освіта, громадська активність та національна свідомість поєднувалися з національними традиціями, вони поступово ставали учасницями визвольних змагань. Біографії Я. Менкуш, Л. Возняк, О. Попович, І. Сенік, А. Пашко, С. Петраш-Січко й О. Горинь свідчать, що родинне та локальне середовище створювало умови для їхньої активності, сприяло формуванню світогляду і готовності до самопожертви. Звичайно, це тільки частина історій жінок, залучених до опозиційного руху, але на їхньому прикладі можна прослідкувати тенденції й особливості протестної боротьби ХХ ст.

Окрім схожих рис, були й відмінні особливості та зрештою вплив зовнішніх чинників на залученість жінок до боротьби. Жінки не лише виконували допоміжні функції, але й були організаторками, провідницями й активними учасницями національного руху.

А згодом здобуті знання були застосовані у діяльності дисидентів, для розповсюдження самвидаву та захисту громадських прав. Це підтверджує, що жіноча участь була невід'ємною складовою визвольного процесу, а їхній внесок потребує належного осмислення та подальшого наукового вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Байко, О. (2022, 17 вересня). 17 вересня 1944 року під час облоги НКВС на Львівщині загинув командир «Пугач». *Бомок*. <https://bomok.net/istoriya/17-veresnya-1944-roku-pid-chas-oblavy-nkvs-na-lvivshhyni-zagynuv-komandyr-pugach/>

Батенко, Т. (1999). *«Я повстаю, отже, я існую...»*. Політичний портрет Івана Геля. Нариси з історії українського руху опору кінця 1950 – початку 1990-х років. Львів.

Блонар, М. (2022). Нарис життєвого шляху Ірини Сенік (1926–2009): за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія: Історія, 9/51*, 301–319.

Боцюрків, Б. (2005). *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.

Бублик, Т. (2009). Історія виходу УГКЦ з підпільних умов існування: інтерв'ю з учасниками боротьби за легалізацію. *«Катакомбна Церква»: статті і матеріали*. Львів: Логос, 60–82.

Вардзарук, Л. (упоряд.). (2006). *Реабілітовані історією. Івано-Франківська область, 2*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Генега, Р. (2015). *Львів: нові міщани, студенти та режим 1944–1953 рр.* Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка.

Дацко, В. (2009). Яворова віть. Літопис рідного краю у життєписях. *Енциклопедичний біографічний довідник*. Львів: Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос».

Драганчук, М., Муляренко, О. (співгол.), Жив'юк, А. та ін. (упоряд.). (2016). *Реабілітовані історією. Рівненська область, 6*. Рівне.

Зайцев, Ю (упоряд.). (2022). *Іван Гель: інтерв'ю, документи, твори, спогади*. Львів.

Зінкевич, О. (гол. ред.), Панчук, Г., Голуб, О., Обертас, О., Трущенко, М. (ред.). (2010). *Рух опору в Україні 1960–1990. Енциклопедичний довідник*. Київ: Смолоскип.

Зуляк, І. (2025). Участь греко-католицького духовенства у культурно-освітніх процесах на території Східної Галичини у міжвоєнний період. *Консенсус, 1*, 132–141.

Інтерв'ю-1: Інтерв'ю з Любов'ю Возняк-Лемик, 1915 р. н., записане в 2005 р., інтерв'юер В. Овсієнко. *Архів віртуального музею «Дисидентський рух в Україні»*. <https://museum.khpg.org/1121181880>

Інтерв'ю-2: Інтерв'ю з Марією Гель: «Марія Гель. Спомин про життя». (2013–2014). *Архів національного музею «Тюрма на Лонцького»*. <https://hi-in.facebook.com/lonckoho/videos>

Інтерв'ю-3: Інтерв'ю з Ольгою Гладун, 1920 р. н., записане у м. Львів 1 січня 2009 р., інтерв'юер Т. Чолій. *Архів проєкту «Локальна історія»*. <https://livehistory.org.ua/eyewitnesses/a265e7ed-a5e8-4904-83f9-8564456f3a91?search=%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D1%83%D0%BD>

Інтерв'ю-4: Інтерв'ю з Теодорою Витвицькою, 1923 р. н., записане у м. Львів 4 січня 2015 р., інтерв'юер Ю. Пуківський. *Архів проєкту «Локальна історія»*. <https://livehistory.org.ua/eyewitnesses/5928221e-31de-4103-89c8-a2ddea8edeb2>

Кентій, А. (2009). Доля племінниці Степана Бандери (Огляд архівно-слідчої справи Л. Возняк-Лемик). *Архіви України*, 5, 111–120.

Купчик, Л. (2013а). *Ярослава Менкуш-Заневчик. Невтомна бджілка української ниви*. Львів.

Купчик, Л. (2013б). *Ольга Гладун. Берегиня українського духу*. Львів.

Левицька, І. (2018, 27 лютого). Ольга Горинь: «Михайло казав: Якщо помру в таборах, то буде остання моя послуга Україні». *Інтерв'ю з України*. <https://rozmova.wordpress.com/2018/03/07/olha-horyn/>

Маринович, М. (2012). Атена Пашко: Некролог. *Релігійно-інформаційна служба України*. https://risu.ua/atena-pashko-nekrolog_n106153

Мороз, Р. (2012). *Проти вітру. Спогади дружини українського політ'язня*. Харків: Права людини.

Овсієнко, В. (ред.-упоряд.). (2004). *Три повстання Січків: у 2 т.* (Т. 1: Спогади Стефанії Петраш-Січко. Документи). Харків: Фоліо.

Овсієнко, В. (2005а, 13 липня). Попович Оксана Зенонівна. *Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні»*. <https://museum.khpg.org/1121202927>

Овсієнко, В. (2005б, 19 липня). Січко Петро Васильович. *Віртуальний музей харківської правозахисної групи*. <https://museum.khpg.org/1121774680>

Овсієнко, В. (2006а). Возняк-Лемик Любов Євгенівна. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ. <https://esu.com.ua/article-27428>

Овсієнко, В. (2006б). Возняк-Лемик Л. Є. *Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР*. (Т. 1: Україна; ч. 1). Харків, 108–110.

Овсієнко, В. (2020, 20 квітня). Сенік Ірина Михайлівна. Розмова. *Інтерв'ю з України*. <https://rozmova.wordpress.com/2020/04/20/senyk-iryna/>

Онишко, Л. (2004). Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст. *Український визвольний рух* (Зб. 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів). Львів, 16–30.

Паска, Б., Яворська, Р.-В. (2024). Оксана Попович (1926–2004) в українському дисидентському русі. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 3, 12–19.

Пашко, А. (1991). *На вістрі свічки*. Балтимор; Львів; Торонто: Українське незалежне Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка.

Попелюк, Р. (2022, 1 лютого). Фронт підтримки: жінки в українському Русі опору. *Локальна історія*. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/frontpidtrimki-zhinki-v-ukrayinskomu-rusi-oporu/>

Попелюк, Р. (2023a). Внесок дисиденток у легалізацію УГКЦ в УРСР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 37. Львів, 144–157.

Попелюк, Р. (2023b, 11 липня). Не боятися системи: історія правозахисниці Оксани Мешко. *Локальна історія*. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ne-boiatisia-sistemi-istoriia-pravozakhisnitsi-oksani-meshko/>

Попелюк, Р. (2025, 20 червня). Суд над дітьми. Ольга Попадин – про молодь ОУН, два арешти і розстріл друзів. *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2025/06/20/165082/>

Русначенко, А. (2004). Організація Українських Націоналістів в українській історії ХХ ст. *Український визвольний рух* (36. 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів). Львів, 5–11.

Секо, Я. (2015). Львівське середовище шістдесятників. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*, 1, 88–93.

Содоль, П. (1994). *Українська Повстанча Армія 1943–1949. Довідник*. Нью-Йорк.

Соляр, І., Красівський, О. (2021). Трансформація державно-церковних відносин в Україні (1989–2021). *Izdevnieciba Baltija Publishing*, 52–84. doi:10.30525/978-9934-26-211-1-3

Спогади Сенік Ірини про радянські депортації за 1945–1968 роки. *Архів Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР)*, ф. 11, т. 30, арк. 1.

Студня, Н. (2023, 13 вересня). Ким була Віра Свенціцька. *Фотографії старого Львова*. <https://photo-lviv.in.ua/kym-bula-vira-svientitska/>

Український вісник. Захальний журнал з України, 1–2. (1971). Париж; Балтимор: Перша Українська Друкарня у Франції; Українське Видавництво СМОЛОСКИП ім. В. Симоненка.

Шелемей, Т. (2017). Громадсько-політична діяльність Михайла Гориня в 1961–1965 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 4, 181–187.

Роксолана ПОПЕЛЮК